NIETZSCHE : «ŞAİR — FİLOZOF»

Oruç Aruoba

Felsefe sözlüklerinde Nietzsche'den «Şair _ Filozof» diye söz edilir Bu nitelemenin altında (bazı felsefe görüşlerinin «edebiyatçı» sözünü hangi anlamda kullandığını düşünürsek) gizli bir küçümseme de sezinleyebiliriz belki; ama bunu, Nietzsche'nin bir özelliğini belirten yerinde bir niteleme de sayabiliriz: Şair olma, gerçekten, sürekli bir bilinçlilik, yaşantılarını bilinçli yaşama, hiçbir şeyi «safiyane» yapmama, gözünü sürekli kendi üstünde tutma, «kendini avucunun içinde tutma» ise, Nietzsche'nin «felsefe» adı altında yaptıkları «şiir» adı altında yaptıkları ile aynı niteliktedir. Başka özellikler de sıralıyalım: Herşeyi ilk kez («kendi gözleriyle») görebilme, alışılmış yargıların, ölçülerin «ötesinde» olabilme, bir yana «ait» olmama —bir de Nietzsche'nin en çok önem verdiği: kendine gülebilme, kendiyle alay edebilme... Bunlar tek bir kişide birleşince, kişi yaptıklarında bu özellikleri gösterince, o kişiye ister «filozof» diyelim ister «şair», aynı nitelemede bulunuyoruz demektir.

Bu nitelemeyi kullananlar daha çok **Zerdüşt**'ü göz önünde tutarlar; yani bir çeşit simge dilini. Nietzsche **Zerdüş**'te şiir diliyle felsefe yapmış. Ama buna, Nietzsche'yi tek başına bırakan bir ayırım ölçüsü diye bakıldığında, uzun, felsefenin kendisi kadar uzun bir gelenek— «şimşeklerle yazan» Herakleitos'tan, Sokrates'i tanıdıktan sonra şiirlerini yakan Platon'dan başlayan, Augustinus ile Rousseau'nun **İtiraflar**'ından, bütün «Utopia»lardan, Berkeley ile Hume'un «Söyleşi»lerinden geçen, hatta kurunun kurusu Kant'ın **Bir Ruh Görücüsünün Düşleri**'ni de içeren, sonra da Camus'ye gelip dayanan bir gelenek— gözden kaçırılmış olur: Felsefe şiir ile hep yanyana yürümüştür. Şiirsiz, şiirden «arınmış» bir felsefe özlemi, bir 20. yüzyıl tutkusudur. (Bu tutkuyu başlatıp yayanların «bilim'e» olan aşkları da pek «şairane»dir hani!) Hegel'i, Carnap'ı şair olarak düşünmek saçma geliyorsa, bunun sorumlusu herhalde felsefe değil.

---

* Bu noktada, tek insanın böyle eylemlerde bulunabilmesinin koşulları olan, «cins olarak insan»da bulunan «imkan»lar bizi ilgilendirmiyor; aynı şekilde, tek kişiye bağlı olmayan, onun tek eylemlerinin dolaysız ürünü olmayan, ama yine de «İnsan»a ait alanlar —tarih, toplum, devlet, hukuk— konumuza girmeyen insan alanları.

Bugün, felsefenin «aslî dili», biricik aracı, dahası, ta kendisi diye «Mantık»ın baş tacı edildiğini, birçok felsefecinin «bilimsel felsefe» peşine düştüğü çağımızda, felsefenin şiir ile yanyanalığını göstermek, ama örnek sıralamanın ötesinde, açımlamak, temellerini göstermek önemli bir iş herhalde.

*
* *

Felsefe niye şiir ile yanyana, hatta —Nietzsche için söylendiği gibi— içiçe olsun?

Bunun temelleri, ikisinin de simge kullanabilmesinin, «dil» ortaklıklarının ötesinde yatsa gerek. Hatta, dilleri farklı olduğu zaman bile ortada bulunan bir ortaklıktan, akrabalıktan söz edilebilecekse, bunu konularında, ele aldıklarında aramak gerekir.

Felsefe ile şiirin, **konularında, nesne edindiklerinde, gösterdiklerinde** bir ortaklık arıyoruz demek ki. Bakalım.—

İlk söylenecek şey, ikisinin de «İnsan»ı konu edindikleri. Ama bunu söylemek hiç de yeterli değil, çünkü bu yolla felsefe ile şiiri biraraya getirip sg. Astronomiden, Jeolojiden ayırmış oluyoruz; ama ya öteki, «İnsan»la uğraşan bilgi dalları? Psikoloji, Sosyoloji, Tarih, hatta Ekonomi?

«İnsan» denilen şeyin çok geniş bir varlık alanına yayılmış olduğunu uzun uzadıya anlatmak gerekmez; «insan bilimleri»nin yayılımı yeterince gösteriyor bunu. Bizim aradığımız, bu alan içinde bir kesim, bir bölüm olsa gerek. Bu bölüm, kesim, «İnsan»ın hangi yanı, —felsefe diliyle sorarsak— hangi varlık koşulu?

Eylem diyelim buna, hemen de sınırlayalım: Psikolojinin (daha doğrusu Davranışçılığın) ünlü «davranışı» değil imlediğimiz; onu da —yalnızca bir «dış görünüş» olarak— içeren, daha geniş bir şey. İki özelliği ayırdedilebilir: **amaç taşıma** ile **ürün** verme. Eylem dediğimiz şeyler, bir hedefe yönelik (amaçlı), bu hedefi de şu ya da bu biçimde gerçekleyen, var eden (ürünlü) yapıp-etmeleridir. Ortaya «elle tutulur» bir ürün çıkarmadığı zaman bile, bir eylem, başka insanlara yöneldiği sürece, geride birşeyler bırakır, dünyaya birşeyler katar. (Yalnızca Robinson Cruseo bu bakımdan kısır sayılabilirdi —o da Cuma'ya rastlamadan önce.) Bu açıdan bakınca, eyleme, eylemde bulabilme, yalnızca **tek insanda** (buna **kişi** diyeceğiz) bulunan, onun **taşıdığı** bir özelliktir. Hem, «İnsan»ı başka varlıklardan ayıran, hem de tek insanı «insan yapan» —daha da ileride, «İnsan'ın bütün başarı»larını kaplayan bir varoluş alanını gözümüzün önüne getirirsek (yapılar, kitaplar, yollar, resimler, makinalar, v.b.), «insanî» diye bildiğimiz herşeyi yaratan bu, tek insanların etkinlikleri —yani «somut» ürünler veren eylemleri— olarak ortaya çıkan eylemlerdir. İnsan, tek insanın eylemlerinin ürünüdür.*

Öyleyse, felsefe ile şiirin ortaklığını insanın eylem alanında mı göreceğiz? Önce başka bazı ayırımlar gerekli:

Her eylem, her etkinlik (nasıl başlarsa başlasın, nereden gelirse gelsin, «neden»leri ne olursa olsun) sonunda **tek kişi** de ortaya çıkar; çünkü amaçlılık yalnızca tek kişide bulunur. Yani her bir eylem tek kişinin bir yapıp-etmesidir; ama (bağlantının öteki yanında) eylemlerin, etkinliklerin yöneldiklerindeki, nesne edindiklerindeki farklar, eylemlerin türlerinde de bir farklılaşma yaratır. Eylemlerin bir türü, kişinin, **kişi** olarak kendine, ve yine **kişi** olarak (sg. birey, insan olarak değil) başka insanlara yönelik eylemleri bir kişiler arası ilişkiler alanı oluşturur. (Buna karşılık, sg. insanların doğaya yönelik etkinliklerinin toplamı teknolojiyi;

birey (toplum üyesi) olarak başka insanlara, «kurum»lara yönelik eylemlerin toplamı ekonomiyi, toplumu, v.b. oluşturur.)

Bu ne demek? Özellikle ilk sözünü ettiğim, kişinin kişi olarak **kendine** yönelik eylemi ne demek? Kişi nasıl olur da **kendine** eylemde bulunabilir?

Şunu diyeceğim: Kişinin her eylemi, **gerçekte, önce** kendine yöneliktir. Kişi birşeyler bekler eylemlerinden; bilinçli ya da bilinçsiz, bazı **amaçlar** koymuştur kendine (bunlar ister psişik güdülerden çıkmış olsun, ister toplumsal «rol»lerden, ideolojilerden; ister durup düşenmenin ürünü olsun —hatta ister öylesine, rastgele olsun: kaynakları fark etmez), bu amaçlara göre belirlenen, ya da tersine, kendileri bu amaçları belirleyen bazı **istenebilirlikler** görür, görmüştür, «seçmiş»tir; bütün bunlar da kendi gözünde tutmak istediği bir **yeri**, kazanmak istediği bir **önemi** belirler. Özetle, — felsefe terimleri kullanmam bağışlansın — bir **anlam**, bir **değer** görür kendinde, şu ya da bu kapsamlı, şu ya da bu derecede. (Sg. bunların görülmemesi ya da yitirildiklerinin görülmesi bir tür intiharın temelini oluşturur.) İşte bu anlamın, bu değerin gözüyle, gözucuyla hep kendine bakar kişi, kendi kendini gözler, tartar, ölçer-biçer, değerlendirir. Ama, bu değerlendirmeden **çıkacak olan** sonuçlar, eylemin başında yer alarak eylem için bir ölçü oluşturur: Belirli bir eylemde bulunmuş olmakla kendi gözünde —ya da başkalarının gözünden baktıkta kendi gözünde— ne gibi bir yere oturacağını hesaplar kişi; eyleminden **önce** yapar bunu —böylelikle de eylemi önce **kendisini** nesne edinir, **kendisine** yönelir. Kişi, kendi oyununun seyircisidir, oyuncusu olduğu kadar; ama bundan da önce, oyunu sahneye koyan kendisidir —bu işi de seyircinin «beğeni»lerine göre yapar. Buna benzer birşeydir kendine yönelik eylem.

Bütün bu mekanizma işleyip, ortaya bir eylem çıkınca (ister amaçlarına uygun eylemede başarılı olsun kişi, ister olmasın, ister korkup «asıl isteği»nden farklı birşey yapsın, ister «zaten bunu istemiştim» diye kendini aldatsın) bir başka şey de çıkar ortaya: bir yaşantı. En gündelik duygulardan tutun, en «derin sevinçlerin, sarsılmaların **bilinç** yanıdır yaşantılar. Temelde ise (hem kendi eylemlerinden hem de başkalarının eylemlerinden, bunların değerlendirilmesinden çıkan) iki ana yaşantı türünden söz edilir: değerlilik-değersizlik yaşantıları.

Eylem ile yaşantı arasındaki bağ ise bu değerlilik ölçüsünde düğümlenir: Bir yandan, yukarıda sözünü ettiğim, eylemin sonuçlarının hesaplanmasının sağladığı eylem ölçüsü, kişinin neyi değerli neyi değersiz olarak yaşayacağına bağlıdır, yani kişi bir çeşit yaşantı öngörüsünde bulunur (sg. kendisine utanç verecek bir eylemde bulunmaz); bir yandan da eylemini —amacını— gerçekleştirmede gösterdiği başarı, eylemi üzerindeki yaşantısını etkiler (örneğin övünç —kendini aldatma ya da böbürlenme değilse— böyle bir başarı bilincinin yaşantıya katkısıdır). Bunlar kişinin **kendi** eylemlerinden edindiği yaşantılar için. Öte yandan, başkalarının eylemlerinden edindiği yaşantıları çok daha geniş bir ölçüler kümesi etkiler —kişi, kendi eylemleri konusunda genellikle bilgilerine dayanma eğilimindedir, ama işbaşkalarının eylemlerine gelince, bir çok başka şey karışır yaşantının belirlenmesine: değer yargıları, inançlar, kanılar, beğeniler; kısaca, bir kişinin herhangi bir konudaki düşüncelerini etkileyebilecek herşey.

Böylelikle görüyoruz ki, eylem ile yaşantı bağlantısı çok karmaşık bir etkiler-belirlenmeler alanında yatmakta; hele eylem çeşitleri ile yaşantı çeşitleri arasındaki ilgiler de hesaba katılırsa... Ama, bizim buradaki işimiz için tek bir nokta yeterli: Yaşantı, eylemin gerçekleşen amacının (buna «niyet» de denir) ya da or-

taya çıkardığı ürünün (eylemin «doğurduğu sonuçlar»ın) belirli bir değerlilik-değersizlik ölçütüne vurulması sonucu, bir duygu içeriği ile birlikte ortaya çıkan bir değerlendirilmesidir —ama bu **yaşanan** bir değerlendirmedir, sg. ağlar kişi, ya da sevinir, ya da kızar.*

Bunların şiir ile ilgisi şurada: Kişinin yaşantıları («günlük hayat»ta) kendisiyle, bir de ilgili kişilerle sınırlıdır —bu yaşantılar **etkiler** olarak katılır kişinin yaşamına. Bu da çok doğal. Oysa, şair olan kişi, özellikle kendi eylemlerini nesne edinen yaşantılarını, kendi dar dünya çerçevesini aşan (bu yüzden de bazen kendi yaşamında hiçbir ağırlık taşımayan) bir biçimde yaşar; başkalarının yapmadığı **türde** bir değerlendirme yapar, başkalarının görmediği şeyler görür yaşadıklarında: Kişide insanı görür, —kendisinde— insanı yaşar. Bir çeşit **bilgidir** bu.

Ne çeşit bir bilgi bu, kişide insanı yaşamakla elde edilen? Şöyle bir şey herhalde: (Şair olmadığıma göre, şiir üzerine lâf etmeme izin var!) Şair, yaşadıklarını, kendisinin ya da başka kişilerin gerçeklik imkanları, insan olarak varolma imkanları olarak görür; yani kişide, **o kişi** olarak gerçekleşen insan imkanlarını görür. Çünkü (daha önce değindik) kişi her yapıp-ettiğiyle insan olmanın bir yanını gerçekler; bu gerçeklemede gerçekleşenler, insan imkanlarıdır. Başka bir biçimde söylersek, şair, kişi yoluyle, kişinin eylemlerindeki gerçekleşmelerinin yaşanmaları yoluyle, insana, o gerçekleşmelerin altında yatan, onları mümkün kılan, onlarda gerçekleşen imkanlara ulaşır, bu imkanları görür. Bu **görme** de, dolaysız kurulan simgeler olarak belirlenir- bir şiir çıkar ortaya: Bir insan imkanını, tek bir kişi yaşantısında gerçekleşmiş biçimiyle bir insan imkanını, dolaysız simgeleyen bir yapı. Böylelikle de, her şiir, aynı zamanda, simgelediği insan imkanının **yeni, biricik bir** gerçekleşmesidir —ama **dile gelme** düzeyinde, **bilgi** düzeyinde.

Bir şey daha katmamız gerekiyor: Her şiir aynı değerlilik düzeyinde değildir; yaşantı olarak gerçekleştirdiği insan imkanı ne kadar değerliyse (Nietzsche'nin ölçüsünü kullanırsak:) insanı ne kadar ilerletiyor, ne kadar yüceltiyorsa, o şiir de o kadar değerlidir. Aynı ölçü, değerlilik ölçeğinin en ucunu da gösteriyor: bir şiir, daha **hiç** yaşanmamış, hiç gerçeklenmemiş bir insan imkanını **ilk kez** gerçekleştiriyorsa, yani gerçeklediği insan imkanıyla yeni bir insan **imkanının imkanını** gösteriyorsa; şair, insanlara «bakın, şöyle bir biçimde de varolunabilir» diyorsa, insana yeni bir imkan yaratılıyor, yeni bir varoluş yolu açılıyor demektir —insanın yalnızca gerçeklik alanı değil, imkanlar alanı da genişletiliyor, zenginleştiriliyor demektir. Bu uç değerlilik noktasındaki şiirler, yalnızca kişileri değil, insanın kendisini zenginleştirir. İnsanı yüceltmek için daha fazla ne yapılabiilr, ne de daha değerli olabilir ki...

*
* *

Şiiri oturtmağa çalıştığım bu çerçeveden birşeyler sezinlemiştir okur: Şiirden söz ederken, iki felsefe alanının çevresinde, arasında gezindik hep: Etik ve Değer Felsefesi.

Etik, kişi ile kişi ilişkilerini, eylemi konu edinir. Bu yüzden de —tek bir kişinin yalnızca **kendi** yaşantılarıyla ulaşabileceklerinin insan bakımından hep yeter-

---

* «Eylem», «değerlendirme-yaşantı» için bkz. İoanna Kuçuradi, **İnsan ve Değerleri**, İstanbul 1971; **Etik**, Ankara 1977.

siz, eksik kalacağı düşünülürse— Etikle uğraşan filozof, ortaya koyacağı bilgilerin nesne kaynağı olarak sürekli şiire başvurmak zorundadır: Onun sözünü edeceklerini şiir daha önce göstermiştir.

Değer Felsefesi ise (Nietzsche'nin anlamında) kişi olmanın insan olma ile bağlantılarını kurar. Yine Nietzsche'nin sorularıyla: Kişiler neler yapsınlar, neler gerçeklesinler, neler olsunlar ki, insan, bir bütün olarak insanlık, ilerlesin, yücelsin? «Değerler»i nasıl «değerlendirelim», kişilere hangi, ne gibi insan imkanlarını değerli olarak sunalım ki, insan yücelsin?

Nietzsche'nin filozofa —kendisine— verdiği bu görev, gördüğümüz gibi gerçekte hep şairin görevi olagelmiştir. Nietzsche'nin şairliği de, felsefe yaparak getirmeğe çalıştıklarını, kendi üzerinde denemek, sınamak olmuştur; şiirleri, kişilere göstermeğe, göstermek için de yaratmağa çalıştığı insan imkanlarının kendi yaşantılarında gerçekleşmiş biçimleridir.

Son bir lâf etmeden geçmeyelim: Filozof, düşüncesiyle ulaştıklarını yaşantılarıyla da gerçekleyebiliyorsa, şairdir.

"Yazı" Dergisi, 1978, Sayı: 3

EVV3L
http://evvel.org

Oruç Aruoba İlgileri
http://evvel.org/ilgi/oruc-aruoba